

ВЪВЕДЕНИЕ

Цяло чудо е, че изобщо знаем нещо за човека, наричан Иисус от Назарет. Странстващите проповедници, бродещи от село на село, говорейки за предстоящия край на света, по чиито пети вървят група дрипави последователи, са разпространена гледка по времето на Иисус, дотолкова разпространена, че се превръща в нещо като карикатура сред римския елит. В един фарсов пасаж за подобна фигура, гръцкият философ Целз си представя свят за евреите човек, бродещ из Галилея, който крещи, без да се обръща конкретно към някого: „Аз съм Бог“, или „слугата на Бог“, или „божествен дух“. „Но идвам, защото светът вече е започнал да се руши. И скоро ще ме видите да идвам с могъществото на небето.“

Първи век е епоха на апокалиптични очаквания сред евреите в Палестина, както римляните наричат земите, обхващащи съвременните Израел/Палестина, както и големи части от Йордания, Сирия и Ливан. Безброй пророци, проповедници и месии ходят из Светите земи, разнасяйки посланието за приближаването на Божия съд. Много от тези т.нар. фалшиви месии знаем по име. Някои се споменават дори в Новия завет. Пророк Теудас, според „Деянията на светите Апостоли“, имал четиристотин ученици, преди римляните да го хванат и да го обезглавят. Една тайнствена харизматична фигура, известна само като „Египтянина“, събира армия от последователи в пустинята, като почти всички от тях са избити от римските войски. През 4 г. пр.Хр., годината, когато според повечето учени е роден Иисус от Назарет, беден овчар на име Атхронгес слага на главата си диадема и се коронясва за „Цар на евреите“. Заедно

със своите последователи, той е брутално посечен от римски легион. Друг претендент за месия, наречен просто „Самарянина“, е разпънат на кръст от Пилат Понтийски, въпреки че не събира армия и по никакъв начин не представлява заплаха за Рим – показател, че усещайки апокалиптичната треска във въздуха, представителите на властта са станали извънредно чувствителни дори към намека за противодържавна дейност. И други, като бандитския главатар Иезекия, Симон от Перей, Юда Галилейски, неговия внук Менахем, Симон бар Гиор [тоест син на Гиор] и Симон бар Кохба [тоест син на Кохба], обявяват месианските си амбиции и заради това са екзекутирани от Рим. Прибавете към този списък есейската секта, част от чиито членове живеят в изолация на пустинното Кумранско плато на северозападния бряг на Мъртво море; еврейското революционно движение от първи век, чиито последователи са известни като „зилоти“ и спомагат за обявяването на кървата война срещу Рим; и страховитите бандити убийци, които римляните назовават сикарии (тоест използващи кама), и ще се получи изпълнена с месианска енергия картина на Палестина през първи век.

Трудно е да се постави Иисус от Назарет недвусмислено в някое от известните религиозно-политически движения от неговото време. Той е бил човек на дълбоки противоречия: един ден проповядващ расово обособяване („Аз съм пратен само при изгубените овци от дома Израилев“, Матей 15:24), на следващия – благосклонен универсализъм („Идете, научете всички народи“, Матей 28:19); понякога призоваващ към безусловен мир („Блажени миротворците, защото те ще се нарекат синове Божии“, Матей 5:9), друг път – към насилие и конфликт („Който има кесия, нека я вземе, тъй също и торба; а който няма, нека продаде дрехата си и да купи нож“, Лука 22:36).

Проблемът при даването на твърди отговори във връзка с историческия Иисус се дължи на факта, че извън Новия завет

няма почти никакви следи от човека, който ще промени завинаги хода на човешката история. Най-ранното и най-надеждното небиблейско споменаване за Иисус дължим на еврейския историк от първи век Йосиф Флавий (починал 100 г. сл.Хр.). В един пасаж на „Юдейски древности“ той споменава за зъл юдейски висш свещенослужител на име Анан*, който, след смъртта на римския губернатор Фест, незаконно осъжда някой си „Яков, брата на Иисус, когото наричат „месия“, да бъде пребит с камъни, защото е престъпил закона. По-нататък в пасажа се разказва за случилото се с Анан, след като новият губернатор, Албин, най-после пристига в Йерусалим.

Колкото бегло и пренебрежително да е (изразът „когото наричат „месия““ изразява явна насмешка), това споменаване е от огромно значение за търсещите някакъв знак за историческия Иисус. В едно общество без фамилни имена, разпространено име като Яков се нуждае от допълнително уточнение – място на раждане или името на бащата – за да бъде притежателят му отличен от всички останали мъже на име Яков, обитаващи по това време Палестина (затова и Иисус *от Назарет*). В този случай доуточняването за Яков се прави чрез брат му, който, според Йосиф Флавий, би трябвало да е по-известен за неговите читатели. Пасажът доказва не само че „Иисус, когото наричат месия“, вероятно е съществувал, а и че през 94 г. сл.Хр., когато са писани „Юдейски древности“, е бил широко признат като основател на ново и устояло във времето движение.

Именно това движение, а не неговият основател, привлича вниманието на историци от II век сл.Хр., като Тацит (починал 118 г. сл.Хр.) и Плиний Млади (починал 113 г. сл.Хр.); и двамата споменават за Иисус от Назарет, но не разкриват почти нищо за него освен за арестуването и екзекуцията му – важна историческа бележка, както ще видим, но хвърляща малко

* В някои източници се среща като Анна, а в българския превод на Библията – като Ана (Йоан 18:13). – *Б. пр.*

светлина върху подробностите от живота на Иисус. Следователно не ни остава друго, освен да разчитаме на информацията, която може да бъде извлечена от Новия завет.

Първото писмено свидетелство за Иисус от Назарет, с което разполагаме, е от посланията на апостол Павел, ранен последовател на Иисус, който умира около 66 г. сл.Хр. (първото послание на Павел – Първо послание до Солуняни, може да бъде датирано между 48 и 50 г. сл.Хр., или около две десетилетия след смъртта на Иисус). Проблемът при Павел обаче е изключителната му липса на интерес към историческия Иисус. Само три сцени от живота на Иисус се споменават в неговите послания: Тайната вечеря (Първо послание до Коринтяни 11:23–26), разпъването на кръста (Първо послание до Коринтяни 2:2) и най-решаващо за Павел – възкресението, без което според него „празна е нашата проповед, празна е и вашата вяра“ (Първо послание до Коринтяни 15:14). Павел може да е превъзходен източник за интересуващите се от ранното формиране на християнството, но е лош водач за разкриване на историческия Иисус.

Така остават само евангелията, което пък води до друг тип проблеми. Първо, трябва да се признае, че с евентуалното изключение на Евангелието от Лука, нито едно от евангелията, с които разполагаме, не е написано от човека, чието име носи. Това се отнася за повечето книги в Новия завет. Така наречените *псевдоепиграфични* творби, или творби, приписвани на даден автор, но без да са написани от него, са изключително разпространено явление в древността и в никакъв случай не трябва да се смятат за фалшификати. Кръщаването на книга на даден човек е било стандартен начин да се отразят вярванията на този човек или да бъде представена неговата школа на мислене. Освен това евангелията не са и никога не са били замисляни като историческо документиране на живота на Иисус. Те не са преразказ на думите и делата на Иисус от очевидци.

Те са свидетелства за вяра, съставени от общности от вярващи и писани години след изложените в тях събития. Казано просто, евангелията ни разказват за Исус Христос, а не за човека Исус.

Според най-широко приетата теория за формирането на евангелията, „Теорията на двата източника“, повествованието на Марко е написано някъде около 70 г. сл.Хр., тоест около четири десетилетия след смъртта на Исус. Марко е разполагал със сбирка от устни предания и евентуално – с шепа писмени сведения, разпространявани в продължение на години от най-ранните последователи на Исус. Като обединява в хронологично повествование тази смесица от предания, Марко създава съвсем нов литературен жанр, наречен *евангелие* (от гръцки – „блага вест“). Евангелието от Марко обаче е кратко и в известен смисъл – незадоволително за мнозина християни. В него не се споменава за детството; Исус просто пристига един ден на брега на река Йордан, за да бъде кръстен от Йоан Кръстител. Няма появи след възкресението. Исус е разпнат. Тялото му е поставено в гроб. Няколко дни по-късно гробът е празен. Дори най-ранните християни не са удовлетворени от твърде лаконичния разказ на Марко за живота и служението на Исус, затова Матей и Лука се заемат със задачата да коригират този недостатък на първоначалния текст.

Две десетилетия след Марко, между 90 и 100 г. сл.Хр., авторите на евангелията на Матей и на Лука, работейки независимо един от друг и опирайки се на ръкописа на Марко, добавят към евангелската история свои уникални предания, включително две различни и влизащи в конфликт повествования за ранните детски години, както и поредица обстоятелствени истории за възкресението, за да задоволят своите читатели християни. Матей и Лука разчитат също така на ранната и доста разпространена колекция от изречения от Исус слова, които учените обозначават с *Q* (от немската дума *Quelle* – „из-

точник“). Макар да не разполагаме вече с физически екземпляри от този документ, можем да се ориентираме за неговото съдържание, като компилираме общите за Матей и Лука стихове, които не се срещат при Марко.

Заедно, тези три евангелия – от Марко, Матей и Лука – стават известни като *синоптични* (от гръцки – „съвместен преглед“), защото в по-голяма или в по-малка степен представят общо повествование и хронология за живота и служението на Иисус, за разлика от четвъртото евангелие, на Йоан, написано вероятно между 100 и 120 г. сл.Хр.

Това са канонизираните евангелия. Сега разполагаме с цяла библиотека неканонични писания, създадени предимно през II и III век сл.Хр., даващи съвсем различна представа за живота на Иисус от Назарет. Сред тях са Евангелието от Тома, Евангелието от Филип, Тайната книга от Йоан, Евангелието от Мария Магдалена и много други т.нар. гностични писания, открити в Горен Египет, близо до град Наг Хамати, през 1945 година. Макар да не са включени в това, което в крайна сметка става Нов завет, тези книги имат своето значение, защото демонстрират драстичното разминаване в мненията кой е бил Иисус и какво означава Иисус дори сред онези, които са вървели с него, които са споделяли неговия хляб и са се хранили с него, които са слушали словата му и са се молили с него.

В крайна сметка има само два солидни исторически факта за Иисус от Назарет, на които можем да се опрем уверено: първият е, че Иисус е бил евреин, възглавяващ народно еврейско движение в Палестина в началото на I век сл.Хр.; вторият е, че Рим го е разпънал на кръст заради това. Сами по себе си тези два факта не могат да дадат пълен портрет на човек, живял преди 2000 години. Но когато се комбинират с всичко, което знаем за размирните времена, в които е живял Иисус – а благодарение на римляните знаем доста по въпроса – тези два факта могат да спомогнат за изграждането на образ на Иисус

от Назарет, който исторически може да е по-верен от представения в евангелията. Действително Иисус, който възниква в резултат на това историческо усилие – ревностен революционер, повлечен от религиозните и политическите вълнения в Палестина през първи век като всички евреи от тази епоха – не си прилича особено с образа на благия пастир, култивиран от ранната християнска общност.

Помислете върху това: разпъването на кръст е наказание, което Рим използва почти изключително при противодържавна дейност. На табелката, която римляните поставят над главата на гърчещия се в мъки Иисус, пише „Цар на евреите“. Тя е наречена *titulus* и въпреки всеобщото мнение, не е имала саркастично предназначение. Над всеки престъпник, увиснал на кръста, се поставяла табелка, оповестяваща за какво конкретно престъпление е екзекутиран. Престъплението на Иисус, в очите на римляните, е стремежът му към царска власт (равнозначно на предателство), същото престъпление, поради което е убиван почти всеки друг претендент за месия по това време. И Иисус не умира сам. Според евангелията, от всяка страна на Иисус висял човек, наричан на гръцки език *lestai*, дума, често превеждана на английски като „крадци“ [„разбойници“ – на български език], която всъщност означава „бандити“ и е най-разпространеното название от римляните на бунтовниците или метежниците.

Трима бунтовници на хълм, покрит с кръстове, като на всеки кръст виси изтерзаното и окървавено тяло на мъж, осмелил се да се опълчи срещу властта на Рим. Само тази картина е достатъчна да всее съмнение в евангелския портрет на Иисус като човек на безусловния мир, почти напълно изолиран от политическите вълнения на своето време. Представата, че предводителят на народно месианско движение, чиято цел е идването на „Царството Божие“ на земята – термин, който би трябвало да бъде разбран както от евреи, така и от всички останали като призив за бунт срещу Рим – може да е оста-

нал извън революционния устрем, обзел почти всеки еврейин в Юдея, е просто абсурдна.

Защо авторите на евангелията са положили толкова усилия, за да омекотят революционната природа на Иисусовото послание и движение? За да отговорим на този въпрос, първо трябва да осъзнаем, че почти всяка евангелска история за живота и мисията на Иисус от Назарет е написана *след* еврейския бунт срещу Рим през 66 г. сл.Хр. През тази година група еврейски бунтовници, подтиквани от устрема си към Бог, вдигат своите сънародници на въстание. По чудо, въстаниците успяват да освободят Светите земи от римската окупация. В продължение на четири славни години, градът на Бог е отново под контрола на евреите. Но през 70 г. сл.Хр. римляните се връщат. След кратка обсада на Йерусалим войниците пробиват отвори в градските стени и подлагат жителите му на истински изстъпления от насилие. Те избиват всеки по пътя си, покривайки с трупове Храмовия хълм. Река от кръв потича надолу по калдъръмените улици. Когато приключват с клането, войниците подпалват Божия храм. Огънят се разпространява извън Храмовия хълм, поглъщайки ливадите на Йерусалим, стопанствата, маслиновите дървета. Всичко изгаря. Опустошението на свещения град е толкова пълно, че както пише Йосиф Флавий, не остава нищо, от което да се вижда, че Йерусалим някога е бил населен. Десетки хиляди евреи са избити. Останалите са изведени от града, оковани във вериги.

Трудно можем да си представим духовната травма, пред която са изправени евреите след това катастрофално събитие. Прокудени от обещаната им от Бог земя, принудени да живеят като изгнаници сред езичниците на Римската империя, равините от II век постепенно и умишлено отделят юдаизма от радикалния месиански национализъм, довел до злополучната война с Рим. Тората замества Храма в центъра на живота на евреина и възниква равинският юдаизъм.

Християните също чувстват необходимост да се дистанцират от революционния устрем, довел до плякосването на Йерусалим, не само защото това дава възможност на ранната църква да отблъсне яростта на изключително отмъстителния Рим, но и защото, след като еврейската религия става парий, римляните се превръщат в основната мишена на църковния евангелизъм. Така започва дългият процес на трансформиране на Иисус от еврейски националист и революционер в мирен духовен водач, нямащ интерес към никакви земни въпроси. Този Иисус римляните можели да приемат и те наистина го приемат три века по-късно, когато римският император Флавий Теодосий (починал 395 г.) прави движението на странстващия еврейски проповедник официална религия на държавата и така се ражда това, което днес е известно като православно християнство.

Тази книга е опит да се възстанови, доколкото е възможно, историческият Иисус, *Иисус преди* християнството: политически осъзнатия еврейски-революционер, който преди две хиляди години е обикалял из Галилея, събирайки последователи за месианско движение с цел създаване на царството Божие, но чиято мисия се проваля, когато, след предизвикателно влизане в Йерусалим и дръзка атака на Храма, той е арестуван и екзекутиран от Рим за противодържавна дейност. Тя обрисова също така как, след неуспеха на Иисус да допринесе за възцаряването на Бог на земята, неговите последователи дават ново тълкувание не само на мисията и самоличността на Иисус, но и на самата природа и определение на еврейския месия.

За едни подобно начинание е загуба на време, защото смятат, че историческият Иисус е безвъзвратно изгубен и няма как да бъде възстановен. Отдавна са отминали шеметните дни на „търсене на историческия Иисус“, когато учени заявяваха уверено, че съвременните научни средства и исторически изследвания ще ни дадат възможност да открием истинската самоличност на Иисус. *Реалният* Иисус вече не е от значение, твърдят

тези учени. Вместо това би трябвало да се съсредоточим върху единствения достъпен за нас Иисус: Иисус *Христос*.

Несъмнено, писането на биография на Иисус от Назарет не е като писането на биография на Наполеон Бонапарт. Подобно начинание наподобява донякъде сглобяването на голям пъзел с помощта само на няколко налични части – човек няма друг избор, освен да попълни останалата част от пъзела, опирайки се на най-добрите си научнообосновани догадки как би трябвало да изглежда цялостната картина. Великият християнски теолог Рудолф Булман често отбелязва, че търсенето на историческия Иисус в крайна сметка е вътрешно търсене. Учените са склонни да виждат този Иисус, който искат да видят. И твърде често виждат *самите себе си* – своето отражение – в изградения от тях образ на Иисус.

Въпреки всичко това, тези най-добри, научнообосновани догадки може да се окажат достатъчни поне да поставят под въпрос основните ни предположения за Иисус от Назарет. Ако подложим твърденията на евангелията на прецизен исторически анализ, може да пречистим писанията от литературната и теологичната им украса и да изковем много по-точен образ на историческия Иисус. И наистина, ако си поставим задачата да разположим Иисус твърдо в обществения, религиозния и политическия контекст на времето, в което е живял – епоха, белязана от бавното разгаряне на бунт срещу Рим, който ще преобразува завинаги вярата и практикуването на юдаизма – тогава биографията му, в известен смисъл, ще се напише сама.

Този Иисус, който ще се открие при въпросния процес, може да не е Иисус, който очакваме; той със сигурност няма да бъде Иисус, който повечето съвременни християни биха признали. Но така или иначе, той е единственият Иисус, до който можем да достигнем чрез исторически средства.

Всичко друго е въпрос на вяра.